

Diplomate u ranomodernom Beogradu: DOLAZAK NOVIH STRANACA*

Originalni naučni rad

Marija KOCIĆ
Univerzitet u Beogradu
Filozofski fakultet, Beograd
marijakocich@gmail.com

Tokom ranomoderne epohe uobličavao se manir komunikacije Porte sa Evropom, zbog čega su u Beograd počeli da pristižu ljudi, koji su uživali poseban društveni položaj – diplomate. Osmansko carstvo prihvatilo je održavanje redovne i vanredne komunikacije sa pojedinim evropskim dvorovima. Odnosi na relaciji Beč – Carigrad uticali su na izdvajanje Beograda kao obaveznog svratišta za diplomate. Članovi stranih poslanstava videli su Beograd na svoj način, što je doprinelo širenju njegovog orijentalnog identiteta u Evropi. Istraživanje se temelji na građi iz Državnog arhiva u Beču (K.u.K Haus-Hof und Staats Archiv) i Nacionalnog arhiva u Londonu (Public Record Office), dopunjno putopisnom i memoarskom literaturom, čiji su tvorci diplomate ili ljudi iz njihovog okruženja.

Ključne reči: Beograd, diplomatija, Veliki rat, Osmansko carstvo

БЕОГРАД КОЈИ СЕ РАЗВИО НА УШЋУ САВЕ У
Dunav ostao je nakon osvajanja 1521. naredne dve decenije najznačajnija osmanska fortifikacija na ovom delu serhada. Grad se nalazio u sastavu smederevskog sandžaka, a ubrzo po osvajanju u njemu je preneto sedište sandžak-bega.¹ On je figurirao kao najznačajnija osmanska pogranična tvrđava do 1541, kada je formiran novi elajet sa centrom u Budimu. Hans Dernšvam zabeležio je (1553) da se nalazi

1 Istražujući njegov razvoj u prvo vreme nakon osvajanja Hazim Šabanović utvrdio je da se grad nije razvijao brzim tempom; Шабановић 1970, 5–40. Najznačajniju građu o njegovom urbanom razvoju predstavljaju defteri, odnosno popisi stanovništva po mahalama, objavljeni u: *Турски извори за историју Београда* 1964. Građa dubrovačke provijencije u: Тадић 1950; Поповић 1964. За XVII век видети: Зиројевић 1998.

* Rad nastao kao rezultat istraživanja na projektu *Modernizacija zapadnog Balkana* (ev. br. 177009) koji finansira Ministarstvo nauke, prosvete i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

sa desne strane Dunava, na istoj strani na kojoj se u njega ulivala Sava (Влајинац 1927, 60). Kada opisuje povratak iz Carigrada (1555) isti putnik navodi da u Gornji Grad (tvrđavu) nisu puštali svakog (Влајинац 1927, 100). Ovaj deo ostao je rezervisan za najviše predstavnike vlasti, gde su oni imali saraje i gde je upravo zbog ove činjenice organizovan prijem diplomata, koji bi određenim poslom doputovali u Beograd.

Tokom XVI veka intenziviraju se odnosi Osmanskog carstva sa evropskim državama. Komunikacija koja se u prvo vreme odvijala na relaciji Beč – Carigrad, vremenom se proširila na niz država. Levant je dobio novi značaj za „nacije u usponu”, što je privuklo masu trgovaca iz Francuske, Engleske i Nizozemske. On je njihovim tržištima nudio sirovine ili proizvode za koje je postojalo interesovanje. Svi navedeni razlozi uticali su da se broj diplomata koji su svraćali u ovaj grad značajno uveća.

Paralelno se uobličavao i manir komunikacije, koji je podrazumevao način kako su se pogranične vlasti ophodile prema članovima poslanstava koji su stigavši u Beograd stupali na osmansku teritoriju. Održavanje redovne komunikacije Porte sa Bečom, uslovljene tributom koji su Habzburzi slali, istaklo je ulogu Beograda kao stanice za najveći broj poslanstava, koje je povodom ovog posla putovalo u Carigrad. Osmanska strana rano je uvela praksu da poslanicima obezbedi smeštaj dok budu boravili u gradu. Međutim, za ovaj period sačuvan je mali broj izveštaja o tome.² Diplomate su primane u saraju sandžak-bega u proceduri koja je za cilj imala predaju pasoša, koji je sadržao podatke o razlogu njegovog putovanja i po čijem nalogu. Ovo je bilo neophodno jer su vlasti bile u obavezi da obezbede pratnju diplomatama na daljem putovanju.

Izveštaji njihovih članova, mnogi od njih u formi itinerarijuma, serije pisama, ali i memoara, od kojih su neki u dogledno vreme štampani, pružaju najbolje svedočanstvo o razvoju osmanskog Beograda i njegove urbane fizionomije. Jedan od najstarijih opisa sastavio je Martin Fime. U njemu, sem akcenta stavljenog na izuzetnom položaju grada, nema ničeg zanimljivog (Самарџић Р. 1961, 124). Tokom XVI veka on je postepeno sticao obličje orijentalnog grada (Зиројвић 1966, 50–51), sa svim propratnim prostornim obeležijima koji su ga definisali (Коџић 2010, 31–32). Do narednog veka, Beograd se izdvojio kao „jedan od najvećih i najznačajnijih gradova na Levantu” (Deshayes 1645, 54). Do oko 1620. „od svih starih građevina nije gotovo ostalo ni traga, a one koje su Turci sagradili otkako u njemu žive ne odgovaraju lepoti položaja, jer su građene samo od dasaka” (Deshayes 1645, 54). Gornji Grad i dalje su naseljavali isključivo muslimani, pripadnici vojske i uprave, dok se ukupna trgovina grada nalazila u rukama dubrovačkih trgo-

2 Detaljan opis prijema u Budimu u: *Adventures of Baron Wenceslas Wratislaw* 1862, 2–4. U njemu je takođe navedeno da su tri janičara određena kao pratnja poslanicima.

vaca (Deshayes 1645, 58).³ Iz istog perioda (1620) je i opis Engleza Pitera Mundi-ja, kome je zapao za oko veliki časovnik u Gornjem Gradu. On navodi da je grad imao 2.000 kuća, od kojih su 60–70 bile jevrejske,⁴ a ostale muslimanske i hrišćanske, pretežno sagrađene od drveta (*Анџлийски ѡбѡпейиси* 1987, 76–77). Međutim, francuski konzul u Alepu navodi da je imao 30.000 kuća (*Journal et correspondance de Gédoyн "le Turc"* 1909, 50). Tri decenije kasnije (1666) drugi Englez navodi za njegova predgrađa (varoš)⁵ da je naseljavalo nekoliko naroda, konstatujući da su ona veća od samog grada (*Анџлийски ѡбѡпейиси* 1987, 146). Opis Edvarda Brauna (1669) otkriva Beograd u njegovoj orijentalnoj formi, uz isticanje da su austrijski trgovci koji su trgovali sa Istokom u gradu imali svoju faktoriju (Brown 1687, 27). Ovo predstavlja ujedno doba najvećeg uspona osmanskog Beograda, što potvrđuje i Evlija Čelebija (*Evlija Čelebi* 1973, 75–94).

Izveštaj o putovanju Luja de la Ea od značaja je jer predstavlja jedan od re-kih izvora, koji otkrivaju tretman poslanstva od strane najviših predstavnika pro-vincijskih vlasti. Jedina činjenica koja ukazuje da se možda radilo o izuzetku a ne pravilu, jeste da je budimski beglerbeg u to vreme boravio u Beogradu, zbog čega je u njemu organizovan svečani doček. On je, nakon što je obavешten o dolasku Luja de la Ea, naredio da se pripremi lepa kuća, u kojoj je trebalo da odsednu fran-cuski poslanici. Poslanstvo je ubrzo nakon dolaska posetio beglerbegov službenik, čija je dužnost bila da izrazi radost svog gospodara zbog dolaska poslanika. Za naredni dan predviđen je prijem u Gornjem Gradu. Trojica janičara činila su prat-nju de la Eu kroz grad (Deshayes 1645, 58–60). Biograf Luja de la Ea navodi da je u drugačijim okolnostima Budim bio mesto gde je rezidirao beglerbeg, dok je on u Beogradu imao svog kajmakama, odnosno zamenika (Deshayes 1645, 56). Ukoliko bi poslanstvo u regularnim okolnostima doputovalo u Beograd, prijem koji je tom prilikom organizovan u saraju kajmakama budimskog beglerbega bio je skromniji, praćen ceremonijom manjeg obima. Isto delo otkriva značaj koji su osmanskim službenici počeli da poklanjaju komunikaciji sa diplomatama. Naime, Luj de la E krenuo je u Carigrad po naredbi Luja XIII (1610–1643) kako bi ure-dio pitanje francuskog konzula u Jerusalimu (Deshayes 1645, 1). I pored toga što nije uživao rang ambasadora, dobio je tokom prijema kaftan (Deshayes 1645, 60), čime je osmanska strana pokazala poštovanje prema njemu kao poslaniku francu-skog kralja.

3 O Dubrovčanima u Beogradu videti: Самарцић 1955. Za kasniji period: Винавер 1963.

4 O Jevrejima u Beogradu: Храбак 1971; Зиројевић 1994; Zirojević 1977.

5 Varoš je po poreklu mađarska reč, koja je vrlo rano ušla u turski jezik. U početku je označavala podgrađe, odnosno hrišćanski deo grada. Međutim, vremenom je sa razvojem orijentalne kulture na Balkanu ona označavala stare mahale grada; Коцић 2010, 30–31. Ovde je navedena dodatna literatura.

Međutim, u situacijama kada je poslanstvo prolazilo kroz Beograd, gde je najčešće stizalo Dunavom, vlast, u prvom redu muhafiz, bili su u obavezi da organizuju njegov smeštaj. Poslanici su kratko vreme ostajali u gradu, opredeljujući se da što pre krenu prema Carigradu, ili Jedrenu, koje je tokom XVII veka figuriralo kao nezvanična prestonica osmanske države. Beograd su diplomate mogle posetiti i iznenada u vreme ratnog pohoda, kada je u gradu boravio sultan. To je bio slučaj sa ambasadorom Engleske Edvardom Bartonom, koji je u Beograd stigao 1596. u vreme kada se sultan Mehmed III (1595–1603) spremao da sa vojskom krene na Eger. Ambasador je nekoliko dana nakon dolaska primljen kod velikog vezira u njegovom šatoru, i tom prilikom darovao poklone. Takođe, Tomas Glover nije se odlučio da detaljno opiše grad, stavljajući u žižu svog interesovanja vojni pohod (*Анџлѣйску ѿвѣщѣйису* 1987, 53–54). Kada u gradu nije boravio ni jedan od uglednih dostojanstvenika, poslanik je mogao posetiti niže službenike. Piter Mundi nakon dolaska (1620) odlučio je da se obrati kadiji (*Анџлѣйску ѿвѣщѣйису* 1987, 76).

U određenim momentima iz razloga jer se nalazio na najvažnijoj komunikaciji sa Evropom, u Beograd se moglo steći i po nekoliko ambasadora istovremeno, što je bio slučaj 1624. Međutim, Žedoen Turčin ne navodi za njih druge podatke sem da je jedan stigao iz Venecije, a drugi je napuštao osmansku državu (*Journal et correspondance de Gédoyн "le Turc"* 1909, 46). Nekoliko godina kasnije Žan Baptist Tavernijea naišao je na loš tretman od strane smederevskog sandžak-bega, koji je zahtevao da svaki član njegovog poslanstva plati po 200 dukata. To je navelo Tavernijea da ostane petnaestak dana, po njemu nepotrebno, u Beogradu, dok je uz posredovanje Dubrovčana sandžak-beg snizio zahtev na 50 dukata (Самарџић P. 1961, 186).

Tokom XVII veka ceremonijal primenjivan tokom razmene proslanstava sticao je složeniju formu. Ovo potvrđuje i biograd Alberta Kaprara koga je Beč 1679. poslao u Carigrad radi ratifikacije ugovora u Vašvaru.⁶ Kaprara je u ovoj misiji uživao status internuncija, što nije bitno uticalo na odnos osmanskih vlasti. On je iz Beča stigao u Budim, gde je izvršena i glavna ceremonija njegovog prijema na osmanskoj teritoriji. Đovani Benalja budimskog beglerbega opisuje kao moćnu osobu, dok se tetitorija pod njegovom upravom prostirala sve do Beograda (Benaglia 1685, 24). Briga za putovanje Kaprara i njegove pratnje padala je na teret osmanskih vlasti zbog čega je beglerbeg Budima izdao naredbu da se poslanstvu obezbedi sve što mu je potrebno. Kaprara je tom prilikom posetio i Beograd, čiji lep položaj ističe. On je predstavljao mesto velike trgovine gde se slivala roba iz Italije, Bosne i Nemačke (Benaglia 1685, 39). Međutim, tokom boravka u gradu

⁶ Mir u Vašvaru zaključen je nekoliko dana nakon osmanskog poraza kod sv. Gotharda 1. avgusta 1664. Prema jednoj od klauzula njegovo trajanje predviđeno je na 15 godina. Njime je zaključen osmansko-austrijski rat 1663–1664.

Kaprari nije priređen prijem, već je on uskoro krenuo starim Carigradskim drumom ka Carigradu.

Novo razdoblje u istoriji Beograda nastupilo je sa Velikim ratom (1683–1699). Sukob koji se neplanirano odužio postao je povod da se mnogobrojna poslanstva iz Evrope upute u osmansku prestonicu, od kojih je značajan broj za maršrutu birao Carigradski drum. Poslanici koje je slao London, od kojih su neki imali status redovnog, a pojedini vanrednog ambasadora birali su putovanje kopnom, jer su pre stupanja na osmansku teritoriju obično posećivali Beč. Iz ovog razloga diplomatija je nametnula nove relacije u komunikaciji osmanske države sa evropskim.

Međutim, tretman diplomata i njihove pratnje mnogo puta je zavisio od karaktera osmanskih dostojanstvenika. Osmanlije nisu krile prezir prema Evropljanima, za koje su se tokom cele ranomoderne epohe koristili zbirni naziv „Franci”. Pod njima tretirani su Italijani, Francuzi, Englezi kao i svi pojedinci koji su poticali iz neke od evropskih zemalja. Ista situacija vladala je u provincijama, posebno onima koje su činile serhad, gde su njihovi upravnici uživali široka ovlašćenja u odnosu na centralne delove države. Ovu činjenicu isticao je Pule (1658). Njemu je izvesni Jermenin ukazao da se može nositi po „francuskoj modi” u gradovima gde su postojali francuski konzuli ili ambasador, jer bi u tom slučaju uživao njihovu zaštitu. Međutim, na serhadu, odnosno graničnim delovima države „gde udaljenost zapovednika ima za posledicu da se ne poštuju ni naredbe koje dolaze od Porte” bilo je poželjno da se Evropljani skromnije ponašaju (Самарцић Р. 1961, 203).

Prva diplomatska misija koju je Carigrad poslao u neku evropsku prestonicu, na čelu sa Zulfikar-efendijom u pratnji prvog dragomana Porte Aleksandra Mavrokordata, zatekla se u Beogradu u vreme kada je grad osvojen 6. septembra 1688.⁷ Sa kratkim opisom osvajanja uz isticanje nedoličnog ponašanje Jegen Osman-paše u toku opsade Zulfikar-efendija javio se početkom septembra Porti (HHStA, Hs, 132/1020–1, 96). Uskoro je, međutim, osmanska misija napustila grad i nastavila put ka Beču. Iako je nemačka vojska prodirala na Balkan, u pregovorima koji su započeti u Beču, Porta je tražila povratak Beograda u zamenu za jedan od četiri grada – Temišvar, Đulu, Varadin i Kanjižu (HHStA, Hs, 132/1020–2, 85–87).

Beograd nije ostao dugo pod vlašću nemačke vojske. Osmanlije su uspele da povrate grad 1690. Od tada njegov komandant (muhafiz) dobija istaknuto mesto u odbrani serhada, čija je najznačajnija utvrda postao Beograd (Тричковић 1971, 297–300). Tokom kratke vladavine nemačka vojska nije uspeła da izmeni mnogo od njegove urbane fizionomije. Međutim, grad je stekao značaj o čemu svedoči veliki broj diplomatskih misija, koje su od tada pa nadalje prošle kroz njega. Novi ambasador Engleske Vilijem Husej, koji je trebalo da zameni Vilijema Trambula

⁷ O osvajanju Beograda videti: Веселиновић 1993, 505–506; Zenarolla 1689; Anonim 1693, 240; Contarini 1710, II, 69–76. Značaj osvajanja ovog grada otkriva francuski Anonim, po kome je ovaj događaj doveden u direktnu vezu sa napadom Francuske na Nemačku krajem septembra.

(1686–1689) imenovanog od strane Džejsma II (1685–1689) doputovao je 1691. u Beograd. Zbog urgentne situacije odlučio je da ostane u njemu samo dva dana. Serakser vojske u Ugarskoj koji je u to vreme boravio u Beogradu, odredio mu je pratnju od 150 vojnika za put do Carigrada (PRO, SP, 97/20, 176). U izveštaju ne navodi proceduru tokom dočeka u Beogradu, mada se ne može sumnjati da je bio primljen kod najviših predstavnika vlasti koji su mu i obezbedili stan i pratnju za dalje putovanje. Glavni ceremonijal održan je u Jedrenu, gde je boravio veliki vezir. Ovde je iznenada, 13. septembra 1691. Husej preminuo od groznice (PRO, SP, 97/20, 207). Novi ambasador koga je London poslao Vilijem Habrord, slabog zdravlja i ne baš oduševljen imenovanjem, dok je boravio u Austriji iskazao je rešenost da traži oslobađanje sa ove dužnosti. On se, dok još uvek nije stiglo razrešenje, preko Beča uputio u Beograd. Ubrzo nakon dolaska u grad iznenada je preminuo 10. avgusta 1692. (Heywood 2000, 71), nakon poslužene večere (*A Brief Historical Relation* 1857, II, 551).

Francuska je Veliki rat iskoristila da od Porte načini korisnog saveznika, koji je okupirao trupe Leopolda I na suprotnom ratištu. Ovo predstavlja glavni razlog zbog koga se u Osmansko carstvo steklo niz vojnih misija francuskih inženjera i oficira. Jedna do njih na čelu sa markizom od Orana uz velikog vezira tokom 1692. ratovala je u Ugarskoj. Kada se veliki vezir povukao u Beograd, u njegovoj pratnji nalazio se i Oran. U gradu mu se pridružio Fabre, koji je po nalogu Luja XIV (1643–1715) trebalo da otputuje u Poljsku (PRO, SP, 97/20: 255). Ovakve misije ukazuju da je tokom Velikog rata u Beograd stigao određeni broj ljudi, koje je izdvojila njihova uloga, vojnika, diplomata i špijuna. Iako su izvori engleske provijencije puni francuskih pokušaja da pomažući osmanske interese prolongiraju sukob, oni ništa ne kazuju o tretmanu diplomata od strane vlasti. Međutim, nema sumnje da su Osmanlije, barem one u vlasti, Francuze doživljavale kao saveznike, u trenucima kada im je svaka pomoć dobro došla, zbog čega je i njihov tretman morao biti na odgovarajućem nivou.

Jednu od najspornijih misija na Porti predstavlja ona Koenrada van Hemskerka⁸ u vreme kada su Engleska i Nizozemska nastojale da pokrenu nove mirovne pregovore. On je imenovan nakon smrti Harborda, dok ne bude izabran novi ambasador Londona. Van Hemskerk stigao je u Beograd 11. oktobra 1692 (PRO, SP, 97/20, 258). Aga koji se iz Beograda vratio u Carigrad doneo je vesti o njemu, opredelivši se da ga predstavi kao ambasadora Nizozemske, koji je u njihovu državu

8 Koenrad van Hemskerk bio je diplomata sa preko 20 godina službe u Ujedinjenim Provincijama (Nizozemskoj). Iako diplomata s iskustvom i u dobi od 50 godina u vreme kada je imenovan za poslanika na Porti njegovo zdravlje bilo je ozbiljno narušeno. Njegov izbor predstavlja trenutno rešenje novog kralja Engleske Vilijema III (1689–1702). U građi sa kojom raspolazemo sačuvano je samo nekoliko njegovih pisama na francuskom jeziku. Nakon proterivanja iz Osmanskog carstva nije prestao da se angažuje na postizanju mira. Umro je 1701.

stigao radi ugovaranja mira (HHStA, Hs, 132/1020-5,165). Boravak u gradu iskoristio je da sastavi mirovne predloge, koji su ostali upamćeni kao „beogradski”.

Novi ambasador Engleske Vilijem Padžit (1692–1699) stigao je u Beograd 22. decembra. Serakser vojske u Ugarskoj ne znajući kako da postupi sa njime (bio je zbunjen imenovanjem dvojice ambasadora od strane Londona) odlučio je da ga zadrži u gradu pet dana. Zatim ga je uputio u mesto koje se pominje kao Morava, tri sati udaljeno od Požarevca, gde se nalazio logor Imre Tekelija. Za dalje putovanje Padžita nije više bila zadužena osmanska vlast, već njen vazal Tekeli, koji je obezbeđivao njegov put do Niša, gde je stigao 16. januara 1693, odakle se morao sam pobrinuti za njegov nastavak (PRO, SP, 97/20, 261–261’). Ovakav tretman Padžita može se objasniti zbunjenošću vlasti jer je Van Hemskerk stigao nekoliko meseci ranije predstavljajući se kao ambasador Engleske.

Pregovori su uskoro preneti u Jedrene, gde je Van Hemskerk stigao decembra 1692. Vilijem Padžit i Jakob Kolijer, ambasador Nizozemske,⁹ pokazali su se kao dostojni takmaci Van Hemskerku. Do leta 1693. javila se sumnja da je Van Hemskerk špijun u službi Beča (HHStA, Hs, 132/1020-6, 140). Početkom naredne godine doneta je odluka da on napusti osmansku državu preko Beograda „odakle je i došao” (HHStA, Hs, 132/1020-7, 29). Nakon što je stigao u Sofiju Van Hemskerk je poslao poruku u Beograd serakseru Džafer-paši da otkazuje putovanje. Međutim, Porta je ranije odlučila da Van Hemskerka stavi pod stražu, uverena da ga je poslao Leopold I čije je interese po njenoj proceni zastupao (HHStA, Hs, 132/1020-7, 78). Iz Sofije je pod stražom spoveden u Beograd, gde je odmah po dolasku stavljen u pritvor (HHStA, Hs, 132/1020-7, 162). Nakon devet meseci provedenih u izolaciji dozvoljeno mu je da otputuje za Beč, gde je stigao 12. decembra (Heywood 2000, 71). Slučaj Van Hemskerka jedan je od retkih dokaza da su vlasti u Beogradu tretirale nekog diplomatu na način koji bi se mogao odrediti kao neljubazan. Iako su podozrevale da se radi o zastupniku interesa suprotne strane, ipak se nisu odlučile da ga pogube.

Veliki rat priveden je kraju na mirovnom kongresu u Karlovcu, gde su se kao medijatori istakli Padžit i Kolijer. Pregovori koji su krunisani prvim bilateralnim (ili pre multilateralnim) ugovorom u osmanskoj diplomatskoj istoriji (Самарцић Н. 2007) istakli su ugled engleskog i nizozemskog ambasadora. Ugovor je potpisan 26. januara 1699.¹⁰ Beograd je ponovo postao najznačajniji grad na osmanskom delu serhada. Osmanski predstavnici i medijatori ostali su narednih nekoliko dana

9 Jakob Kolijer bio je sin Justina Kolijera, rezidenta Nizozemske na Porti od 1669. Odrastao u Carigradu postao je dobar poznavalac turskog jezika i osmanske kulture. Nakon smrti oca nasledio ga je na položaju rezidenta. Ključni događaj u odnosima između Osmanskog carstva i Nizozemske predstavlja obnova kapitulacije 1682. Izgleda da je nakon toga predstavnik Nizozemske stekao rang ambasadora. Jakob Kolijer ostao je na ovom položaju do smrti 1718.

10 Tekst ugovora u: du Mont 1731, 447–458.

u Karlovcu sa namerom da sačekaju punomoć mletačkog Senata Karlu Ruciniju da može da potpiše ugovor. Kako do 4. februara ono nije stiglo, rešili su da napuste Karlovac i pređu u Beograd. U grad su doputovali Dunavom. Za Vilijema Padžita organizovan je svečani doček. On je doputovao na šajci od 24 vesala. Kada se približila gradu, sa nje je ispaljeno nekoliko plotuna u znak najave dolaska. Padžit se iskrcao u mestu navedenom kao *Porza* (Poreč). Nekoliko sati kasnije stigao je i Jakob Kolijer, uveren da mu se pružila izvanredna prilika za razgledanje grada (PRO, SP, 97/21, 43’).

Padžita je dočekao čehaja beogradskog muselima sa pratnjom obučenom u svečanoj odeći, sa sabljama u rukama „prema običaju” i vojnom muzikom (PRO, SP, 97/21, 41). Nakon što je šajka sa Padžitom prispela u Zemun u znak pozdrava osmanska strana ispalila je 10 plotuna iz topova sa tvrđave (PRO, SP, 97/21, 41’). Dočeku se pridružio i muselim Ali-paša.¹¹ Padžita su pozdravili pripadnici svih rodova vojske stacionirane u gradu, koji su mu na taj način odali počast. Ubrzo je organizovan prijem u saraju Ali-paše u Gornjem Gradu, nakon čega je ispraćen u stan predviđen za njega (PRO, SP, 97/21, 41–42). Dočeku su prisustvovali reis-efendija i glavni Portin tumač Aleksandar Mavrokordato. Svi zajedno u povorci praćenoj muzikom i vojskom u paradnim uniformama ispraćeni su u Gornji Grad. Ovde im je priređen doček kojemu su prisustvovali i vojnici iz Kaira sa Misir-begom, kao i Azap-aga. Tokom prijema Padžitu je iskazana velika zahvalnost za medijaciju u Karlovcu, kao i Vilijemu III (PRO, SP, 97/21, 42).

Tokom prijema kod Ali-paše darovan mu je kaftan.¹² Darivanje kaftana imalo je dugu istoriju u odnosima osmanske sa diplomatama neke od evropskih država. Osobeni vid kaftana hilat (*bil’at*) darovan je tokom prve audijencije novog ambasadora na Porti. Kaftan jedan od najskupljih odevnih predmeta iz osmanske odevne koncepcije, specifične izrade sa bogatim materijalom i podosta zlata i srebra utkano u gajtanima (Коцић 2010, 364–365) predstavljao je izraz poštovanja Porte prema diplomatama i njihovoj pratnji, i odgovor na njihove poklone. Međutim, nije predstavljao običaj da kaftanom bude darovano poslanstvo, osim prvog prijema novog ambasadora. Zbog toga je darivanje Padžita predstavljalo znak zahvalnosti i respekta njihovog velikog ugleda.

11 Haznadar Ali-paša Moralija obavljao je dužnost muhafiza Beograda od septembra 1698. do 21. oktobra 1700. Pre toga službovao je u Egiptu, a zatim i kao beglerbeg Rumelije. On je 1695. pao u nemilost. Naredne godine vraćen je u službu i upućen za muhafiza Ozijske. Sredinom 1698. dolazi sa Krima u Beograd, gde je imenovan za seraksera, da bi početkom septembra te godine bio imenovan za muhafiza grada. Stradao je u pobuni 21. oktobra 1700, kada je naredio da se uvede karantin, kako bi se sprečilo širenje kuge u gradu; Тричковић 1971, 305–306.

12 U dokumentu navedeno kao *Pellicia di Zebelino*, ali se gotovo sigurno radilo o kaftanu, odnosno njegovoj svečanoj formi. O tome detaljnije u: Коцић 2010, 364–365.

Jedan od boljih opisa Beograda s početka XVIII veka pripada supruzi novog ambasadora Engleske Meri Montagju. Diplomata koji je trebalo da uzme učešća u sklapanju mira između Porte, s jedne strane, i Austrije i Vencije, s druge¹³ doputovao je u Beč početkom 1717. Januara preko Petrovaradina par je stigao u Beograd. Dok su boravili u ovom utvrđenju poslali su svog tumača da najavi njihov dolazak. Paša¹⁴ im je u znak počasti poslao na poklon skupocenu tkaninu (*Letters of Lady Mary* 1800, 68). U početku su planirali da ostanu u Petrovaradinu 3 najviše 4 dana, ali su od toga odustali kada je beogradski muhafiz kasnio sa obavezom da pošalje pratnju. Njih je potom u Beškoj (na pola puta između Beograda i Petrovaradina) sačekao aga janičara s janičarima koji su ih ispratili do Beograda. Vlast je ovog puta odredila jednak broj vojnika za pratnju kao i austrijska strana. U ovom slučaju ponovljena je praksa iz poslednjih godina Velikog rata kada je pripreman kongres u Karlovcu. Kada je englesko poslanstvo prešlo na osmansku teritoriju, nemačka pratnja vratila se nazad, a preuzela ih je grupa janičara na čelu sa njihovim agom.

U Beogradu je vladala napeta situacija. Dva meseca nakon dolaska engleskog ambasadora sa suprugom u grad pobunjeni vojnici ubili su pašu jer im nije platio 5 kesa novca, koje je obećao Tatarima za izvršene upade na nemačku teritoriju (*Letters of Lady Mary* 1800, 71). Njima su vlasti ustupile jednu od najboljih kuća, koja je pripadala Ahmed-begu i određena je oda janičara za njihovu zaštitu (*Letters of Lady Mary* 1800, 73). Beograd je za Lejdi Meri predstavljao prvi osmanski, odnosno orijentalni grad, u kome je ona boravila. Prepoznajući da se našla u drugoj kulturnoj sferi od one kojoj je pripadala, posebno se interesovala za kulturne prilike ne ustručavajući se da sa svojim domaćinom vodi razgovore o arapskoj poeziji, čiji je poštovalac bila. Ahmed-beg posedovao je bogatu biblioteku, koja je sadržala rukopise na arapskom i persijskom jeziku.

Padom u ruke Eugenija Savojskog (1717) za grad počinje novo razdoblje obeleženo austrijskom vladavinom, koja je učinila da pojedine njegove celine poprime novi oblik.¹⁵ Član poslanstva koje je krenulo u Carigrad radi ratifikacije ugovora u Požarevcu (1718) fon Driš sredinom maja 1719. zatekao se u Beogradu, u vreme kada su nemačke snage uveliko radile na njegovoj fortifikaciji. Kako je naveo cilj austrijske uprave bio je da grad učine tri puta jačim nego što je bilo pod

13 Rat koji je decembra 1714. izbio između Venecije i Osmanskog carstva. Zahvaljujući uspehu mletačke diplomatije u njega je uvučena 1716. i Austrija. Ambasador Vencije u Beču Pjetto Grimani uspeo je da 13. aprila 1716. zaključi ugovor o savezu između dve države; Bianchi 1719, 13.

14 Iako ga ne pominje po imenu radilo se o Sari Mustafa-paši Bošnjaku Čeliću, rodnom iz Mostara, koji se na ovom položaju nalazio od novembra 1716. do 22. avgusta 1717. O njemu: Тричковић 1971, 312–131.

15 Dokumenta koja rasvetljavaju život Beograda u tom periodu objavljena u: Поповић 1935, 15–282; Поповић – Богдановић 1958; Videti i: Поповић 1950.

Osmanlijama (Протић 1889, 4). Ishod Požarevačkog mira¹⁶ nije predstavljao samo gubitak Beograda, već je Niš dobio njegovu ulogu u diplomatskom protokolu, kao prvi veliki šehar na osmanskoj teritoriji, na koja su poslanstva dolazeći iz Beča stupala. Protokol do tada praktikovan u Beogradu, prenet je u Niš, koji postaje najznačajnija osmanska odbrambena utvrda na serhadu. Zbog toga je niški paša poslao u Beograd nekoliko službenika, koji su sa njima trebali „da utvrde ceremonijal” pri susretu poslanika na novoj granici (Протић 1889, 5). Osmanlije su zadržale pravo da se brinu o bezbednosti i udobnosti putovanja poslanika kroz njihovu teritoriju. Ovu ulogu Niš je zadržao sve dok Beograd ponovo nije 1739. mirom sklopljenim u ovom gradu vraćen Osmanskom carstvu.

Do tada je osmanski Beograd davno preživeo zenit. Veliki rat opustošio je Srbiju, a smena gospodara uticala je na pad broja njenog stanovnika. Isti proces nije zaobišao ni Beograd. Poslanik iz Nizozemske Dedel koji je 1765. posetio grad, nije bio impresioniran stranjem pašinog saraja (Новаковић-Лопушина 2003, 96). Njegov izveštaj opisuje protokol primenjen tokom prijema kod paše. Kako je zabeležio „primio nas je učtivo i nakon što nas je po običaju zemlje okadio, počastio nas je kafom i šerbetom,¹⁷ ambasadoru je poklonio crveni kaftan obrubljen hermelinom, a nama neke druge, veoma jednostavne” (Новаковић-Лопушина 2003, 96).

Beograd je krajem XVIII veka u doba mira imao preko 80.000 stanovnika (*Istoria e Descrizione della Città di Belgrado* 2005, 6). Rukopis koji potiče iz 1789. jedan je od boljih opisa grada s kraja XVIII veka, i u punoj meri otkriva njegovu orijentalnu formu, ali i prve znake propadanja. Kada je Joakim Vujić 1825. posetio Gornji Grad on je za vezirov saraj (pašin konak), koji se nalazio do glavnog bedema, naveo da je jedino njega i džamiju u blizini „primečanija dostojno viditi”. Vezirove štale i domovi za sluge predstavljali su „porušena zdanija” (*Путишествије* 1901, 30). Ovo je ujedno bilo doba kada Turci nisu smeli stanovati u unutrašnjosti zemlje, već isključivo po varošicama. U Beogradu je (1829) živelo 4.000 (*Ошо Дубислав њл. Пирх* 1983, 27), dok su ostali bili hrišćani, a bilo je i Jevreja, Jermena, Grka, Cigana i drugih. Pirhov opis Husein-pašinih odaja u Gornjem Gradu „sa lepim pogledom na Dunav” značajno odstupa od Vujićevog. Nekoliko prostori-ja u kojima je paša obitavao predstavljaju jedine estetskim merilima opredeljene kao pristojne delove pašinog konaka, dok je u isto vreme „dvorište imalo nekakav čudan, prljav izgled” (*Ошо Дубислав њл. Пирх* 1983, 33). Međutim, nije se promenila navika da u ovim odajama paša prima po ustaljenim običajima diplomate. Do tada je saraj dobio tri stolice, koje se „obično sprema kada se prijave hrišćani” (*Ошо Дубислав њл. Пирх* 1983, 34). Uz pojavu „sitnih” novina, komunikacija se

16 O ovom mirovnom ugovoru i njegovom značaju videti nekoliko rasprava objavljenih u: Ingrao – Samardžić – Pešalj 2011.

78 17 O kafi i šerbetu videti: Коцић 2010, 340–346; 324–325. Ovde je navedena dodatna literatura.

odvijala na ustaljeni način, u vreme kada se kroz autonoman položaj nad Srbijom tek ponegde, kao u Beogradu, osmanska vlast u dubokoj krizi, očuvala. Njenim iščezavanjem nestao je i ranomoderni Beograd.

Zaključak

Osmansko osvajanje nije donelo Beogradu samo novu kulturnu klimu, već je zahvaljujući svom geostrateškom položaju uvučen u komunikaciju Porte sa evropskim državama. Tokom boravka u ovom gradu diplomate su od strane vlasti imale obezbeđen stan i zaštitu. Uglavnom je sve zavisilo od karaktera misije. Pojednostavljena forma postojala je u komunikaciji sa habzburškim predstavnikom, koji je donosio danak na Portu. Međutim, kako su tokom XVII veka intenzivirani odnosi s evropskim državama, ovo je predstavljalo povod da se njihovi poslanici sve češće pojave u Beogradu. Veliki značaj u tretmanu diplomate imala je ličnost koja je zauzimala položaj smederevskog sandžak-bega (ili muhafiza), kao i drugih predstavnika gradske vlasti. Ovo s jedne strane dokazuje da protokolarizam nije potpuno bio izgrađen, a s druge, i da norme usvojene u skladu korektnih odnosa, nisu bile u pojedinim slučajevima do kraja sprovedene u praksi.

Veliki rat predstavljao je prekretnicu u osmanskoj istoriji što je najviše imalo posledica po njen način komuniciranja s ostalim državama. Ugled Beograda porastao je jer se Beč izdvojio kao jedan od centara evropske diplomatije, odakle su informacije (ne retko preko uhoda) morali pribavljati engleski i nizozemski predstavnici na Porti. S druge strane, sukob je nametnuo posebnu vrstu diplomata – medijatore, za koje je u brzom hodu stvorena i posebna procedura. Ovo je uticalo na izdvajanje ceremonijala tokom njihovog dočeka. Kazivanje Vilijema Padžita u najboljem svetlu dopunjuje izveštaj Meri Montagju iz 1717. Manir koji je tih godina postao prihvaćen, ostao je na snazi sve vreme postojanja osmanskog Beograda. Sem retkih izuzetaka vlasti u Beogradu odnosile su se prema diplomatama po pravilima, koje je nalagala Porta. Ne postoje izveštaji, sem u slučaju Van Hemsckerka, koji ukazuju da su se Osmanlije prema diplomatama ponele loše, uskraćujući im ono što je po šerijatskom zakonu i kanunima trebalo da im bude obezbeđeno.

Neobjavljeni izvori:

Državni arhiv u Beču (*K.u.K Haus-Hof und Staats Archiv, Vienna*),

Handscript (Hs), pot 132, bohum 1020,

Sveska 1 (izveštaji za 1688. godinu)

Sveska 2 (izveštaji za 1689. godinu)

Sveska 5 (izveštaji za 1692. godinu)

Sveska 6 (izveštaji za 1693. godinu)

Sveska 7 (izveštaji za 1694. godinu).

Nacionalni Arhiv, London (*The National Archives at Kew Gardens, London* [PRO])

Secretaries of State: State Papers Foreign (SP), Turkey (97).

9720 (Lord Chandos, Sir William Trumbull, Sir William Hussey, Thomas Coke, Lord Paget and Sir Robert Sutton, 1684–1697)

97/21 (Sir Robert Sutton and Lord Paget, 1698–1705)

Literatura:

Wratislaw, Albert Henry, prev. 1862. *Adventures of Baron Wenceslas Wratislaw of Mitrowitz. What he saw in Turkish Metropolis; Constantinople; Experienced in his captivity; and after his happy return to his country; committed to writing in the year of our lord 1599.* London: Bell and Daldy, 186, Fleet Street.

Luttrell, Narcisu, prev. 1857. *A Brief Historical Relation of State Affairs from september 1678 to april 1714*, vol. I–VI, II. Oxford: University Press.

Тодорова, Марија, prev. 1987. *Англијски њџејиси за Балканије (храј на XVI – 30-џе јог. на XIX в.)*. Софија: Издаделство наука и изкуство.

Anonim. 1693. *Histoire d' Emeric comte de Tekeli ou memoires pour servir à sa Vie. Oū l'on voit ce qui s' est passé de plus considerable en Hongarie depuis sa naissance jusques à present.* Cologne: Chez Jaques de la Verité.

Benaglia, Giovanni. 1685. *Relatione del Viaggio Fatto à Costantinopoli, e ritorno in Germania, Dell' Illustrissimo Signor Conte Alberto Caprara, Gentilhuomo della Camera dell' Imperatore.* Venetia: Presso Stefano Curti.

Bianchi, Vedramino. 1719. *Istorica Relazione della Pace di Posarowitz.* Padova: Nella Stamperia del Seminario, Apresso Giovanni Manfrè.

Brown, Edward. 1687. *A Brief Account of some Travels in diverse Parts of Europe, Viz. Hungaria, Servia, Bulgaria, Macedonia, Thessaly, Austria, Styria, Carinthia, Carniola and Friuli.* London: Printed for Benj. Tokke.

Веселиновић, Рајко. 1993. „Срби у Великом рату 1683–1699”. У *Историја Српској Народа* књ. III/1, прир. Самарцић, Радован, 491–572. Београд: СКЗ.

Винавер, Вук. 1963. „Дубровачка трговина у Србији и Бугарској крајем XVII века (1660–1700).” *Историјски Часопис* 12/13: 189–237.

Влајинац, Милан. 1927. „Из путописа Ханса Дерншвама 1553–55. год.” *Брасиво* 26: 56– 104.

Deshayes [Louis]. 1645. *Voyage de Levant fait par le commandement du Roy ed l' anne 1621 par le Sr. D. C. 4to 3ed.* Paris: Chez Adrian Taupinart.

Du Mont, Jean. 1731. *Corps Universel diplomatique du droit des Gents; Containant un Recueil des Traitez, d' Alliance, de Paix, de Treve, de Neutralité, de Commerce, d' Exchange, de*

Protection & de Garantie, de tutes le Conventions, Trausanctions, Pactes, Concordats, & autres Contracts, qui ont été faits en EUROPE, depuis le' Regne de l' Empereur CHARLEMAGNE jusques à présent, tom VII, part I–II. Amsterdam – la Haye: Chez Brunel, R. st. J. Wetstien &c.

Šabanović, Hazim, prir. 1973. *Evljia Čelebi, Putopis. Odlomci o Jugoslovenskim zemljama*. Sarajevo: Veselin Masleša.

Zenarolla, Paolo. 1689. *Operationi di Leopoldo Primo, Imperatore de' Romani Sempre Augusto sotto l' Anno 1688. Overo Campagna Gloriosa di Massimiliano Emanuele III. Elettore di Baviera, tenente Generale dell' Armi di Cesare, &c.* Vienna: Paresso Gio, Van Ghelen.

Зиројевић, Олга. 1966. „Рајнолд Лубенау о Београду и Србији 1587. године.” *Годишњак Града Београда* 13: 49–63.

Зиројевић, Олга. 1994. „Питање гета у јужнословенским османским градовима.” *Историјски Часопис* 39: 79–86.

Зиројевић, Олга. 1997. „Питање исламизације Јевреја.” *Историјски Часопис* (1995/96) 42–43: 49–61.

Зиројевић, Олга. 1998. „Попис цизје београдске области 1640/41. године.” *Историјски Часопис* 44: 127–247.

Ingrao, Charles, Samardžić, Nikola, i Jovan Pešalj, prir. 2011. *The Peace of Passarowitz*. Columbia: Purdue University Press.

Taliani, Alessandra, i Flavia de Luca, prir. 2005. *Istoria e Descrizione della Città di Belgrado incui si spongono Turchi gli avvenimenti accaduti a quella piazza nelle varie guerre co' Turchi. Fino alla conquista fattane di S. M. l' Imperatore Giuseppe II. Comandante dal Feld Maresciallo Laudon.* (In Italia 1789. Edizione anastatica dell' ed. 1789) Belgrado: Istituto italiano di cultura, rad preuzet sa:

http://www.viaggioadriatico.it/ViaggiADR/biblioteca_digitale/titoli/scheda_bibliografica.20070718.9119644575

Voppe, Aauguste, prir. 1909. *Journal et correspondance de Gédoyen "le Turc", consul de France à Alep, 1623–1625*. Paris: Société d'histoire diplomatique, Tipographie Plon – Nourrit.

Contarini, Camilo. 1710. *Istoria della Guerra di Leopolo Primo Imperadore e di Principi Collegati contro il Turco. Dall' Anno 1683. sino alla Pace*, vol. I–II. Venezia: Apresso Michele Hertz, e Antonio Bortoli.

Коцић, Марија. 2010. *Оријентализација материјалне културе на Балкану. Османски њеруод XV–XIX век*. Београд: Неспериаеду & Филозофски факултет.

Letters of Lady Mary Worthley Montague, Written during her Travels in Europe. Asia, and Africa; To which are added POEMS by the same Author. 1800. Paris: At the Printing Office and Stereotype Fondery.

Новаковић-Лопушина, Јелица. 2003. „Београд у путописима холандских дипломата.” У *Београд у делима европских путописаца*, Посебна издања, књ. 80, прir. Ђорђе С. Костић, 85–100. Београд: САНУ, Балканолошки институт.

Ошо Дубислав њл. Пирх Пушоване њо Србији у њодини 1829. Ђорђе Мајарашевић Пушоване њо Србији у 1827. њодини. 1983. Београд: Просвета.

- Поповић, Душан Ј. 1935. „Грађа за историју Београда од 1717. до 1739. год.” *Сйоменик* 78: 15–282.
- Поповић, Душан. 1950. *Србија и Београд од Пожаревачкој до Београдској мира (1718–1739)*. Београд: САН.
- Поповић, Душан – Богдановић, Милица. 1958. *Грађа за историју Београда од 1717 до 1739*, књ. I. Београд: Историјски Архив Београда.
- Поповић, Тома. 1964. *Дубровачка архивска грађа о Београду, књ. III, 1593–1606*. Београд: САНУ.
- Протић, Константин С. 1889. „Путовање кроз Србију 1719–1720 год.” *Оштаџбина* 22: 619–630.
- Пуџешесџвије њо Србији, од Јоакима Вујића* (1901). Нови Сад – Београд: Књижара „Славија”.
- Самарџић, Никола. 2007. „Прво уређење југоисточне Европе – Карловачки мир 1699.” *Новојазарски Зборник* 30: 91–105.
- Самарџић, Радован. 1955. „Дубровчани у Београду.” *Годишњак Музеја Града Београда* 2: 47–94.
- Самарџић, Радован. 1961. *Београд и Србија у сјисима француских савременика XVI–XVII век*. Београд: Историјски архив Београда.
- Тадић, Јорјо. 1950. *Дубровачка архивска грађа о Београду, књ. I, 1521–1570*. Београд САНУ.
- Тричковић, Радмила. 1971. „Списак мухафиза Београда од 1690. до 1789. године.” *Историјски Часопис* 18: 297–307.
- Шабановић, Хазим, прир. 1964. *Турски извори за историју Београда, I, 1. Каџасџарски њојиси Београда и околине 1476–1566*. Београд: Историјски Архив Београда.
- Heywood, Colin. 2000. ”An Undiplomatic Anglo-Dutch Dispute at the Porte: The Quarrel at Edirne Between Coenraad van Heemskerck and Lord Paget (1693).” U *Friends and Rivals in the East. Studies in Anglo-Dutch Relations in the Levant from the Seventeenth to the Nineteenth Century*, ур. Hamilton, A----lastair, de Groot, Alexander, van der Voogert, Maurits, 59–94. Leiden: Koninklijke, Brill.
- Храбак, Богумил. 1971. *Јевреји у Београду до краја XVII века*. Београд: Музеј Града Београда.
- Ferrari, Girolamo. 1736. *Delle Notizie Storiche della Lega tra l' Imperatore Carlo VI e la Repubblica di Venezia Contra il Gran Sultano Acmet III e de' loro fatti d' armi dall' anno 1714 sino alla Pace di Passarowitz*. Venezia: Nella Stamperia di Stefano Orlandini.
- Шабановић, Хазим. 1970. „Урбани развитак Београда од 1521. до 1588. године.” *Годишњак Града Београда* 17: 5–40.

*Summary:**Diplomats in early modern Belgrade: THE ARRIVAL OF NEW FOREIGNERS*

During the early modern epoch, Porte's manner of communication with Europe took form, and due to this, people with special social status began coming to Belgrade – diplomats. Ottoman Empire accepted maintaining regular and special communication with certain European courts. Relations between Vienna and Constantinople helped distinguish Belgrade as a regular inn for diplomats. Members of foreign diplomatic missions saw Belgrade in their own manner, thus contributing to expansion of Belgrade's oriental identity in Europe. The research is based on the materials from the State Archive in Vienna (K.u.K. Haus-Hof und Staats Archiv) and National Archive in London (Public Record Office), and it was complemented with travelogues and memoirs, authored by diplomats or people from their milieu.

Key words: Belgrade, diplomacy, War of Vienna, Ottoman Empire

rad prijavljen: 15. 5. 2013.

rad recenziran: 10. 7. 2013.

rad prihvaćen: 12. 8. 2013.